

Ida Raffaelli

Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu

Semantički primitivi

Semantički primitivi kao mogući oblici najmanjih semantičkih jedinica s pomoću kojih se može opisati i odrediti značenje zauzimaju nezaobilazno mjesto u tradiciji komponentijalne analize. Ovaj prikaz pokušava rasvijetliti neke aspekte teoretskih postavka o semantičkim primitivima.

1. Uvod

Tradicija teoretskih promišljanja o semantici uvijek teži pronalaženju što točnijega i zaokruženijega određenja značenja neke riječi, odnosno leksema. U lingvističkoj često je nepovjerenje u mogućnost potpunoga i točnoga opisa značenja kao i u mogućnost određivanja temeljne semantičke jedinice s pomoću koje bi se značenje moglo opisati. Lingvisti koji su sumnjičavi prema metodološkim mogućnostima semantike u opisu i određenju značenja, navode kao argumente arbitrarnost određenja temeljnih jedinica značenja, individualni utjecaj semantičara pri određenju značenja, neprimjenjivost metoda na sve tipove vokabulara (način na koji se može opisati konkretan vokabular neprimjenjiv je na apstraktan), ograničenost opisa samo na određena područja vokabulara koja su unutar sebe jasnije organizirana (boje, rodoslovlje, dijelovi namještaja), cirkularnost opisa značenja, što znači da se jedan entitet objašnjava s pomoću drugoga i obrnuto.¹

No, svatko tko se upusti u semantička istraživanja vokabulara nekoga jezika željan je pronaći metodu kojom bi opisao i odredio značenje leksema koje proučava. Da bismo imali bolji uvid u metode kojima danas semantika raspolaže

1 O metodološkim problemima opisa značenja i komponentijalne analize vidi više u Leech (1990: 117–122)

pri opisu značenja, ovim bismo radom prikazali jednu, kod nas barem manje poznatu, onu o semantičkim primitivima.²

Tragajući za što potpunijim i točnijim načinom semantičkoga definiranja, tj. određenja značenja, skupina se semantičara opredijelila za proučavanje i određenje semantičkih primitiva kao mogućega oblika najmanjih semantičkih jedinica s pomoću kojih se može odrediti značenje.

U ovom se radu ne bismo vraćali na semantičke opise koji su prethodili semantičkim primitivima jer bi to zahtijevalo mnogo više prostora i detaljnih analiza. Ipak bismo željeli upozoriti na mjesto semantičkih primitiva u okviru suvremenih semantičkih strujanja koja se bave određenjem i opisom značenja.

Naša je želja pokušati prikazati i objasniti sam pojam semantičkih primitiva kao i način njihove metodološke primjene u opisu značenja.

2. Semantički primitivi u tradiciji komponencijalne analize

U razvoju semantičkih teorija te općenito u semantici kao lingvističkoj disciplini kojoj je cilj rasvjetljavanje problema značenja riječi, mogu se načelno razdvojiti dvije tendencije. Prva je tradicionalna semantika koja se isključivo bavi istraživanjem etimologije kao i promjenama značenja. Druga je, pak, suvremena semantika koja se prvenstveno bavi pitanjem »semantičkih reprezentacija«. Suvremena semantička strujanja odbacuju problem promjene značenja i traže model opisa značenja »eksplicitnim« formulama.³ U takvom semantičkom ozračju, gdje se pokušava pronaći najbolja metoda semantičkoga razlaganja leksema na manje jedinice te na taj način opisati značenje leksema, krajem se pedesetih i početkom šezdesetih godina razvila komponencijalna analiza.

O komponencijalnoj se analizi kao vrsti semantičkoga opisa govori kao o *dijeljenju riječi na manje dijelove pomoću kojih se dalje mogu određivati odnosi među srodnim leksemima*.⁴ O komponencijalnoj se analizi ne može govoriti kao o jedinstvenoj metodi⁵, budući da je ona u sebi okupila čitav niz različitih, ali opet donekle i sličnih opisa i definicija semantičkih jedinica koje kao razlikovna obilježja određuju značenje pojedinoga leksema i stavljaju ga u odnos s njemu bliskim leksemima.⁶

U okviru komponencijalne analize razvila se i teoretska postavka o semantičkim primitivima. Semantički model koji ima za cilj pronaći najmanje, nedjeljive jedinice značenja, mora ići do samoga kraja, što znači pronaći one jezične entitete koji se ne mogu više semantički definirati.⁷

2 Na engleskom termin je **semantic primitives**. Prijevod **semantički primitivi** nalazimo u Žic-Fuchs (1991: 56) i prihvaćamo ga.

3 Usp. Wierzbicka (1972: 1)

4 Žic-Fuchs (1991: 35)

5 Usp. Žic-Fuchs (1991: 35)

6 Postoje terminološka razmimoilaženja u tumačenju temeljne jedinice značenja, a svaka od tih terminoloških različitosti za sobom povlači i donekle drugačiji teoretski pristup problemu određenja značenja.

7 Usp. Mel'čuk (1989: 83) i Wierzbicka (1972: 2).

Nesumnjivo je »najgorljiviji« pobornik modela semantičkoga opisa s pomoću semantičkih primitiva Anna Wierzbicka koja je tom problemu posvetila velik broj svojih radova. Goddard (1994: 20) nakon detaljnoga osvrta na teoretske postavke o semantičkim primitivima zaključuje kako je Wierzbickin rad ostao usamljen u razradivanju pretpostavki o zaokruženom i potpunom popisu univerzalnih semantičkih elemenata koji se ne mogu definirati s pomoću još jednostavnijih entiteta i koji se izražavaju riječima i morfemima prirodnoga jezika.⁸

Jedan od također značajnijih predstavnika modela opisa s pomoću semantičkih primitiva je i Igor Mel'čuk. On pak postojanje semantičkih primitiva smješta u okvire *Meaning-Text Model*, odnosno modela značenje-tekst.⁹

Osnovne teoretske postavke Wierzbicke i Mel'čuka analizirat ćemo kasnije, no prethodno bi trebalo napomenuti kako Wierzbicka naglašava da su u semantičkoj tradiciji postojali već odavno naponi da se pronađu temeljne semantičke jedinice. Wierzbicka počinje čak od sedamnaestoga stoljeća nabrajajući filozofe toga vremena (Descartes, Pascal, Arnauld, Leibniz, Locke) koji su se bavili istraživanjem univerzalnih, nearbitrarnih elemenata ljudskoga mišljenja, bez kojih je semantičko istraživanje beskorisno.¹⁰ Prvi suvremeni lingvist koji se zanimao za istraživanje temeljnih semantičkih jedinica u svojim ranim radovima tridesetih godina bio je Edward Sapir. Wierzbicka navodi još i Hjelmsleva, Bugoslavskog, Sörensenaa, Weinreicha, Bierwischa koji su se posvetili istraživanju temeljnih semantičkih jedinica, dok posebnu pažnju posvećuje Moskovskoj školi (Mel'čuk, Žolkovskij, Apresjan).¹¹ Moskovska je škola postigla značajne rezultate na tom području istražujući različita polja vokabulara i pokušavajući stvoriti »portrete« riječi. Cilj je Moskovske škole bio pronaći i definirati nearbitrarni semantički metajezik.¹² No, Moskovska se škola u tim istraživanjima ogradila od apsolutnoga prihvaćanja ideje univerzalizma¹³ koja u načelu zaokuplja pažnju svih modela komponentijalne analize.¹⁴

8 In summary, it should be clear that Wierzbicka's work stands virtually alone in being based on an explicit hypothesis about a complete set of indefinable universal semantic elements, represented through words or morphemes in ordinary language.

9 Prijevod termina *Meaning-Text Model* nalazimo u Bratanić (1992: 355–363). U tom članku možemo naći i više o tom *revolucionarnom prijedlogu opisa leksika (...) i njegova glavnog instrumenta objasniđbeno-kombinatornog rječnika*. (Bratanić, 1992: 355).

10 Wierzbicka (1972: 3) The search for the universal, non-arbitrary »elements of human thought« and the conviction that without them, semantic enquiry is useless are not new either. Among seventeenth-century thinkers, Descartes, Pascal, Arnauld, Leibniz, and Locke all advanced similar programs.

11 Usp. Wierzbicka (1972: 7–11)

12 Usp. Wierzbicka (1972: 10), Goddard (1994: 19) i Lyons (1977: 331). Bratanić (1991: 55–56) napominje važnost Moskovske škole u razrješavanju leksikografskih problema u okviru njihova sintaktičko-semantičkog modela.

13 Ideja univerzalizma često se veže uz komponentijalnu analizu kao mogućnost određenja stalnoga broja semantičkih komponenata koje se leksički mogu ostvariti u svim jezicima. O tome više u Lyons (1977: 331–332) i Leech (1990: 231–233).

14 Usp. Lyons (1977: 331)

No, na kraju svoga pregleda semantičkih istraživanja vezanih uz temeljnu semantičku jedinicu, Wierzbicka zaključuje da niti jedan od tih lingvista nije u svom istraživanju ustanovio točan i zaokružen popis temeljnih semantičkih jedinica te nije u potpunosti ispunio zadatke postavljene na početku.¹⁵

Nakon barem djelomičnoga prikaza semantičkih okvira iz kojih su izrasle postavke o semantičkim primitivima, više ćemo pažnje posvetiti prvenstveno Wierzbickinu pristupu tom problemu, a zatim ćemo se osvrnuti i na Mel'čukov pristup.

3. Wierzbickine teoretske postavke o semantičkim primitivima

Kao što smo već napomenuli, Wierzbicka je u istraživanjima mnogih velikih lingvista uočila i prepoznala zanimanje za istraživanje temeljnih semantičkih jedinica, no nijedan od njih nije ustanovio jasno određen popis takvih mogućih jedinica niti je prikazao njihovo funkcioniranje pri semantičkom opisu jednoga dijela vokabulara.

Wierzbickin je rad išao upravo u tom smjeru. Njezina je prvotna namjera bila odrediti cilj i svrhu istraživanja semantičkih primitiva, odrediti točan i jasan popis semantičkih jedinica, odnosno semantičkih primitiva, definirati ih, te prikazati na koji se način te jedinice mogu uporabiti u semantičkim opisima različitih dijelova vokabulara. Ona, naime, ne vidi razloga zašto bi u semantici postojao veći procjep između teorijskih i praktičnih činjenica nego što postoji u fizici ili kemiji. Jer, ako je moguće u kemiji uspostaviti popis kemijskih elemenata koji ne podliježu arbitrarnom odabiru, zbog čega bi to morao biti slučaj u semantici?¹⁶

Cilj lingvističkih istraživanja na području semantičkih primitiva svoju temeljnu svrhu i krajnji cilj nalazi u leksikografiji, odnosno u jednostavnosti, sažetosti i preciznosti leksikografskih definicija. Postizanje jasnoće i preciznosti leksikografske definicije temeljni je motiv istraživanja jasno određenoga semantičkog metajezika.¹⁷

Određivanje zatvorenoga popisa semantičkih primitiva svoju pak primjenu i potvrdu mora prvenstveno naći u leksikografskoj praksi.¹⁸

No, istraživanja na području semantičkih primitiva nisu nužna samo leksikografima. Ona su od iznimnoga značenja i za lingvistiku općenito, antropologiju i psihologiju, a jednako tako i za filozofiju.¹⁹

15 Usp. Wierzbicka (1972: 11)

16 Wierzbicka (1972: 3) There is no reason in principle why the gap between theory and empirical fact should be any wider in semantics than in physics or chemistry. If the establishment of a list of chemical elements is not a matter of arbitrary choice, why should this be the case with semantic »elements«?

17 Usp. Wierzbicka (1989: 104) i Žic-Fuchs (1991: 56)

18 Wierzbicka (1989: 105) A postulated set of primitives must be therefore validated, above all, through extensive lexicographic practice.

19 Wierzbicka (1989: 104) But the search for semantic primitives is important not only to lexicographers. It is also vital to linguistics in general, to anthropology, and to psychology (not to mention philosophy).

Semantički primitivi su prema Wierzbickoj jedinice koje se ne mogu definirati i s pomoću kojih se sve ostale riječi i sva ostala značenja mogu opisati.²⁰

Jedna od najvažnijih odlika semantičkih primitiva jest njihova pripadnost prirodnom jeziku,²¹ odnosno svakodnevnim riječima ili izrazima. Semantički su primitivi dio prirodnoga jezika (tu činjenicu Wierzbicka smatra posebno važnom), odnosno njegovi najmanji dijelovi koji su dovoljni da bi se opisalo značenje i odredile veze između riječi.²² Definirajući i određujući prirodu i temeljne osobitosti semantičkih primitiva, Wierzbicka jasno naglašava njihovu odvojenost od pitanja vezanih uz univerzalnost semantičkih jedinica. Ona, naime, jasno razdvaja pojmove semantički primitivi i leksičke univerzalije.²³

Na problem odnosa semantičkih primitiva i leksičkih univerzalija nećemo se u ovom radu posebno osvrtni jer on zaslužuje mnogo detaljniji osvrt nego što ga ovdje možemo prikazati. No, trebalo bi ipak napomenuti da leksičke univerzalije nisu univerzalni semantički primitivi. Semantički primitivi jedinice su koje se ne mogu dijeliti na još manje. Koncepti kao primjerice »majka« ili »dobar« mogu se smatrati leksičkim univerzalijama jer se mogu leksikalizirati (to je Wierzbickina pretpostavka) u svim jezicima i biti semantički definirani na jednak način. Oni se pak ne mogu smatrati semantičkim primitivima jer se mogu semantički definirati.²⁴

3. 1. Wierzbickini popisi semantičkih primitiva

Wierzbicka u svoja tri rada predlaže tri donekle različita zatvorena popisa semantičkih primitiva. Naime, svaki od njih je donekle izmijenjen u odnosu na prethodni tako što su neki entiteti izbačeni, a na njihovo su mjesto dodani neki drugi.

Prvi popis Wierzbicka predlaže u knjizi *Semantic primitives* (1972). Mi ćemo ih u ovom radu navesti na engleskom kako ih i ona navodi u svojim radovima. Naime, željeli bismo izbjeći prevođenje na hrvatski jezik upravo zbog problema njihove univerzalnosti, odnosno adekvatnosti na hrvatskom ili nekom drugom jeziku. Semantičke primitive Wierzbicka ne smatra univerzalnim semantičkim jedinicama, između ostaloga, i zbog problema polisemičnosti. Primjerice, semantički primitiv *you* u engleskom je polisemičan u odnosu na *you* (*jednina*) i *you* (*množina*). Ni Wierzbicka ne daje neke točnije odrednice pri tumačenju obuhvaća li *you* samo jedninu ili samo množinu ili pak oboje. Jednako je tako

20 Wierzbicka (1989: 105) Semantic primitives are indefinables in terms of which all the other words (and all the other meanings) can be described.

21 Žic-Fuchs (1991: 56) u osvrtu na semantičke primitive uočava da je njihova bitna značajka *izbjegavanje nerazumljivog metajezika neke druge znanstvene discipline*. Goddard (1994: 10) njihovu odliku pripadnosti prirodnom, svakodnevnom jeziku naziva »Natural Semantic meta-language Approach« (NSM) što objašnjava semantičke primitive kao prirodni semantički metajezik.

22 Usp. Wierzbicka (1972: 2 i 15)

23 U engleskom jeziku izraz je **lexical universals**.

24 Usp. Wierzbicka (1989: 107–111)

i semantički primitiv *know* polisemičan u dva značenja koja se u francuskom ostvaruju glagolima *connaître* i *savoir*, u njemačkom u glagolima *wissen* i *kennen*, a jednako tako i u hrvatskom glagolima *znati* i *poznavati*.²⁵

Wierzbicka također navodi i pitanje aloleksije kada postoje leksičke varijante iste semantičke jedinice. Primjere navodi iz japanskoga jezika u kojemu postoji za englesko *I* mnogo različitih oblika koji nose značenje »I«. ²⁶ I u latinskom za englesko *this* imamo tri obika; *hic*, *haec*, *hoc*.

Upravo nas je, dakle, ta neprilagodljivost semantičkih primitiva drugim jezicima kao i nemogućnost pronalaska najboljega, odgovarajućeg entiteta za predloženi semantički primitiv na engleskom, ogradila od prevođenja na hrvatski jezik.

Prvi je popis sastavljen od četrnaest semantičkih primitiva s pomoću kojih bi se morali moći opisati svi postojeći semantički odnosi između različitih izričaja. Predloženi semantički primitivi su sljedeći:

want	be a part of
don't want	something
feel	someone ²⁷
think of	you
imagine	I
say	this
become	world

U knjizi *Lingua mentalis* (1980) Wierzbicka donekle mijenja taj popis tako što dodaje semantičke primitive **know** i **be in place**, a izbacuje **feel**. Izbacivanje semantičkoga primitiva **feel** (osjećati), Wierzbicka obrazlaže²⁸ njegovim pomnjanjem opće primjenjivosti na sve tipove vokabulara. Naime, ona kao važnu odliku semantičkih primitiva navodi mogućnost njihove uporabe pri opisima svih tipova vokabulara. Iz Wierzbickinih praktičnih provjera postalo je vidljivo kako je uporaba semantičkoga primitiva **feel** ograničena samo pri opisima jednoga tipa vokabulara — osjećaja. **Feel** je, naime, bio središtem pri svim opisima riječi ili izričaja koji su izražavali osjećaje. Upravo ga je ta ograničenost uporabe, odnosno suženost na opise samo jednoga područja vokabulara izbacila iz popisa semantičkih primitiva. Kao njegov protuprimjer Wierzbicka navodi semantički primitiv **part** (dio) koji je neizostavan pri opisima riječi i izraza vezanih uz prostor, rodbinske veze, dijelove tijela kao i svih drugih vrsta »konkretnoga vokabulara«.

Treći i posljednji, donekle izmijenjen popis, Wierzbicka predlaže u članku *Semantic Primitives and Lexical Universals* (1989).

25 Usp. Wierzbicka (1989: 109–113) i (1994: 31–32)

26 Usp. Wierzbicka (1980: 27)

27 Wierzbicka (1972: 12) navodi kako su neki lingvisti predlagali **homo** kao temeljnu semantičku jedinicu, no ona umjesto **homo** predlaže **someone** stoga što **homo** možemo semantički definirati, dok je **someone** njegov ekvivalent koji se ne može definirati.

28 Vidi u Wierzbicka (1980: 29)

I	someone (person)
you	something (thing)
this	know
think of (about)	place (to be somewhere)
say	part (to be part of)
want	become
I don't want	time
	imagine

Taj se popis razlikuje od prethodnoga time što je umjesto semantičkoga primitiva **world** sada pribrojen semantički primitiv **time**, a od popisa u *Semantic primitives* time što su dodani primitivi **place** i **time**.

Wierzbicka te izmjene u popisima semantičkih primitiva ne smatra velikim ili značajnim promjenama. Ona, naime, govori o jedinstvenom i tijekom godina nepromijenjenom popisu, ali ga ni u kojem slučaju ne smatra gotovim i zao-kruženim.²⁹

Ona je, naime, uočila u svom praktičnom leksikografskom radu da je moguće priključiti još neke entitete tom popisu kao primjerice **other** i **kind**, a jednako tako prihvaća mogućnost da su i drugi lingvisti također došli do mogućih zanimljivih rješenja.³⁰

Kako bi ovaj popis imao smisla, on mora biti potvrđen na primjeru konkretne semantičke analize.

3. 2. Neki primjeri Wierzbickinih semantičkih analiza

U svojem ćemo se prikazu Wierzbickinih semantičkih analiza osvrnuti samo na neke, kako bismo time prikazali kako se opis s pomoću semantičkih primitiva primjenjuje u praktičnoj analizi.

Za tu smo priliku odabrali dva primjera iz Wierzbickinih analiza. Prvo ćemo prikazati na koji način ona semantički analizira jedno, sa stajališta komponentijalne analize, »klasično« područje vokabulara, a to je područje spola, odnosno rodbinskih veza, dok će drugi primjer biti prikaz »manje klasičnoga« područja vokabulara, a to su osjećaji.

3. 2. 1. Spol i rodbinske veze

Prije nego što se sama upusti u semantičku analizu vokabulara vezanog uz spol i rodbinske odnose, Wierzbicka se u poglavlju *Sex, Generation, Kinship* knjige *Semantic primitives* (1972) osvrće na svoje prethodnike³¹ koji su tradicionalnim metodama komponentijalne analize semantički analizirali to područje

29 Wierzbicka (1989: 105) I would add, however, that although the core of the list that I have been working with has remained unchanged for many years I by no means regard this list as final, or near-final.

30 Usp. Wierzbicka (1989: 105)

31 Wierzbicka (1972: 31–34) ukratko analizira radove na tom području Hjelmseva, Katza i Fodora, Leecha i Bierwischa.

je vokabulara. Tradicionalna se analiza leksema iz područja rodbinskih veza temeljila na paru **muško — žensko (male — female)** koji su smatrani temeljnim semantičkim jedinicama, a najčešće su dolazili u kombinaciji s **dijete od — roditelj od (child of — parent of)** koji su također smatrani temeljnim semantičkim jedinicama. Sa stajališta semantičkih primitiva, Wierzbicka tim entitetima kao i drugima koji su bili predlagani u okvirima tradicionalne kompenzacijske analize (**odrastao — mlad (adult — young)**), nalazi tri osnovne zamjerke:

a) riječ je o specifičnim entitetima, primjenjivim isključivo na usko i ograničeno područje vokabulara;

b) ti su entiteti (**muško, žensko, roditelj, odrastao**) apstraktni i naučeni te ne pripadaju osnovnom vokabularu koji upotrebljavaju govornici nekoga jezika;

c) jednostavnost, simetrija i elegancija binarnih opozicija **muško/žensko, mlad/odrastao, dijete od/roditelj od** odgovara više potrebama istraživanja, nego jezičnim ili kognitivnim realnostima.³²

Wierzbicka, nezadovoljna tradicionalnim analizama predlaže, kako ona kaže, »radikalno novi pristup« i primjenjuje ga na analizi leksema »dječak« i »djevojčica« (boy, girl).

Ona analizira lekseme **dječak, djevojčica** na sljedeći način³³:

dječak — mlado ljudsko biće za koje netko misli da postaje

muškarcem

(boy — young human being that one thinks of as becoming a man)

djevojčica — mlado ljudsko biće za koje netko misli da postaje ženom

(girl — young human being that one thinks of as becoming a

woman)

Već je na prvi pogled uočljivo kako u ovoj analizi nisu svi entiteti semantički primitivi. U kategoriju semantičkih primitiva pripadaju samo »postajati« (become) i »ljudsko biće« (human being) koje opravdava kao zamjenu za »netko« (someone). Entiteti »žena« (woman), »muškarac« (man) i »mlad« (young) ne pripadaju semantičkim primitivima, ali Wierzbicka nalazi opravdanje za njihovu nužnost pri ovom semantičkom opisu.

Wierzbicka, naime, na nekoliko stranica prilično zamršeno i nategnuto objašnjava opravdanost svakog od entiteta u ovoj analizi. Tako se primjerice »mlad« (young) može činiti redundantnim u odnosu na »postajati« (becoming), no Wierzbicka smatra da je taj entitet apsolutno nuždan jer označava fiziološki rast, dok bi sam »becoming« u analizi »dječak — ljudsko biće koje postaje muškarcem« (boy — human being becoming a man) mogao označavati nekakvu vrstu patoloških ili mitoloških metamorfoza. Na isti način opravdava i sintagmu »za koje netko misli da« (one thinks of as) kao entitet koji isključuje mogućnost čudesnih transformacija što bi mogla implicirati sintagma »za koje se

32 O ovim trima zamjerkama vidi više u Wierzbicka (1972: 37)

33 Wierzbicka (1972: 38)

može misliti da« (that *can* be thought of as). Wierzbicka nedovoljno jasno objašnjava razliku ovih dviju sintagmi. Prvi entitet, naime, u sebi implicira iskustvo, polazeći od kognitivne ljudske percepcije (*netko* (o nečemu) misli da), dok je drugi entitet (*može se* (o nečmu) misliti da) apstraktan, nije povezan s iskustvom i ne obuhvaća kognitivnu ljudsku percepciju.

Wierzbicka predlaže još jednu mogućnost analize ovih dvaju leksema u dvije slične varijante:

dječak — mlado ljudsko biće, ne žena, koje postaje muškarcem
(boy — young human being, not a woman, becoming a man)
djevojčica — mlado ljudsko biće, ne muškarac, koje postaje ženom
(girl — young human being, not a man, becoming a woman)

i

dječak — mlado ljudsko biće, koje postaje muškarcem, ne ženom
(boy — young human being, becoming a man not a woman)
djevojčica — mlado ljudsko biće, koje postaje ženom, ne muškarcem
(girl — young human being, becoming a woman not a man)

U prvoj varijanti Wierzbicka sintagme »ne muškarac (žena)« objašnjava kao logička rješenja koja jasno isključuju mogućnost promjene spola jer je dakle »dječak — mlado ljudsko biće, ne žena, koje postaje muškarcem«.

Druga, pak, varijanta dio je općeg ljudskoga iskustva prema kojem je »dječak — mlado ljudsko biće koje postaje muškarcem, ne ženom«.

U argumentacijama kojima se zalaže za svoj pristup takvom načinu semantičkih analiza na prvom je mjestu stavljanje u logički odnos koncepata »muškarac«/»žena« kojih je odnos ili suprotnost dio uvriježenih mentalnih sklopova. Tradicionalne komponencijalne analize nisu uspostavljale logičku svezu između koncepata »muško«/»žensko«. ³⁴

Neprijeporna je činjenica da je to i najzanimljiviji i najprihvatljiviji aspekt Wierzbickina pristupa semantičkim primitivima. Naime, zasnivanje semantičke analize na logičkom, iskustvenom i kognitivnom nesumnjivo je veliki korak naprijed u odnosu na tradicionalne komponencijalne analize. No, Wierzbicka pridodaje i još jedan važan element, a to je sociološki aspekt njezinih analiza. Tako pri analizama leksema iz polja rodbinskih veza, ona smatra da je za opis leksema »majka«, osim biološke interpretacije koja se temelji na povezanosti dvaju tijela na način da je jedno bilo u drugome, (*X je Y-ova majka = postojalo je vrijeme kada je Y-ovo tijelo bilo unutar X-ova tijela i o njemu bi se moglo misliti kao o dijelu X-ova tijela koje postaje tijelom drugoga živog bića*)³⁵ važna također i sociološka interpretacija kao povezanost dviju osoba rođenjem (*X je Y-ova majka = X je u srodstvu s Y na način na koji je ona koja daje život u srodstvu s nekim koga je rodila jer je X rodila Y*).³⁶

34 Wierzbicka (1972: 40) o odnosu »muško«/»žensko« govori kao o dvama polovima iste semantičke jedinice koji su se označavali predznakom (-/+); »muško = + muško, žensko = — muško«.

35 Vidi u Wierzbicka (1980: 46)

36 Vidi u Wierzbicka (1980: 49)

U komponencijalnim analizama njezinih prethodnika niti jedan niti drugi aspekt nije bio uključen jer je analiza leksema »majka« primjerice bila »ženski roditelj«³⁷, što nije iskustveno, logički ili sociološki objašnjavalo taj leksem.

3. 2. 2. Osjećaji

Područje vokabulara osjećaja nije u tradicionalnim komponencijalnim analizama bilo značajnije zastupljeno. No, Wierzbicka mu u svojim radovima (*Semantic primitives*; 1972, *Lingua mentalis*; 1980, *Semantics, Culture and Cognition*; 1992) posvećuje dosta pažnje. I ove se analize temelje na iskustvenom aspektu, ali se on u svojoj teoretskoj postavci razlikuje od iskustvenog aspekta pri analizama vokabulara rodbinskih veza.

Wierzbicka, naime, analize leksema koji označuju osjećaje temelji na usporedbama. Analizirani se osjećaj uspoređuje s ostalim osjećajima koje iskustveno poznajemo. Osjećaji kao takvi ne mogu se opisati, ali ono što se semantički može opisati jesu situacije u kojima se oni izražavaju. Upravo su te njezine teoretske postavke podložne kritikama stoga jer nije riječ o semantičkim definicijama u pravom smislu te riječi budući da se zapravo opisuju situacije u kojima se osjećaji izražavaju i stoga jer se izbjegava opis kvalitete različitih osjećaja. No, Wierzbicka smatra da je temelj semantičke analize leksema koji označuju osjećaje upravo usporedba s pomoću koje se određeni osjećaj stavlja u odnos sa standardnom situacijom u kojoj se izražava.³⁸ Stoga je i sintagma »X (se) osjeća Z = X (se) osjeća kao netko *kada*« (X feels Z = X feels as one does when) najprikladnija za uvođenje opisa situacije u kojoj se određeni osjećaj izražava te ga Wierzbicka smatra osnovnom formulom koju upotrebljava pri svim analizama leksema.

Wierzbicka na nekoliko stranica prikazuje analize različitih leksema između kojih kasnije uspostavlja odnos intenziteta kao primjerice između »sretan« i »radostan« (»happy«, »joyful«), gdje »sretan« opisuje intenzivniji osjećaj koji se upotrebljava uopćeno.

Ta su dva leksema analizirana na sljedeći način:

X se osjeća sretnim = X se osjeća kako se svi želimo osjećati.

(X feels happy = X feels as we all desire to feel.)

X se osjeća radosnim = X se osjeća kako se netko osjeća kada misli da se dogodilo nešto što želi da se dogodi.

(X feels joyful = X feels as one does when one thinks that something has happened that one desires to happen.)

Međutim, Wierzbicka u uspostavljanju odnosa intenziteta između ovih dvaju blisko značajnih leksema nigdje u objašnjenjima ne nalazi mjesta za leksem »zadovoljan« (»glad«) koji analizira:

37 Vidi u Wierzbicka (1972: 35–36)

38 Vidi u Wierzbicka (1972: 59–60)

X se osjeća zadovoljnim = X se osjeća kako se netko osjeća kada misli da se ono što želi da se dogodi dogodilo ili će se dogoditi.
 X feels glad = X feels as one does when one thinks that what one desires to happen has happened or will happen.

Osvrnemo li se detaljnije na te analize (isto vrijedi i za lekseme »unhappy«, »upset« i »sad«), uvidjet ćemo da je prilično teško iz njezinih opisa zaključiti kroz koje se elemente u definiciji može uočiti razlika u intenzitetu. Mogli bismo reći da uporaba nominalne sintagme *we all* (mi svi) pri analizi leksema »sretan« izražava »općenitost«, a *one* (netko) »pojedinačnost« te da se odnosom općenito–pojedinačno izražava i jačina intenziteta. No, to bi moglo biti prihvatljivo kada bi bilo riječi samo o uspostavi odnosa između dvaju leksema, kako to čini i Wierzbicka stavljajući u odnos »sretan« i »radostan«. Što se, pak, događa ako im pridružimo i treći bliskoznačni leksem »zadovoljan«? Tada »postavka« o odnosu općenito–pojedinačno kao izražavanju intenziteta pokazuje velike slabosti. Naime, definicije leksema »radostan« i »zadovoljan« sastoje se zapravo od gotovo istih entiteta promijenjenoga redoslijeda te na temelju toga ne možemo zaključiti koji je od njih jačega intenziteta i u kakvom su međusobnom odnosu.

3.3. Wierzbickine postavke o semantičkim primitivima i njihova praktična primjena na određenim područjima vokabulara imaju (kao uostalom i sve teorijske postavke) svojih prednosti, ali i nedostataka. Kao što smo mogli uočiti, ni pri jednoj definiciji Wierzbicka se ne koristi isključivo semantičkim primitivima te uvijek pronalazi više–manje argumentirana opravdanja za uvođenje entiteta koji ne pripadaju semantičkim primitivima. Najjači je i najuvjerljiviji argument svakako temeljni aspekt njezinih definicija, a to je pripadnost iskustvu, logičkim postavkama i mentalnim sklopovima koje posjedujemo o određenom pojmu. Jednako tako važno mjesto u definicijama zauzimaju i sociološke interpretacije koje u krajnjem slučaju proizlaze iz iskustvenoga. Upravo su ti aspekti njezine metode opisa značenja najzanimljiviji, najprihvatljiviji te bi morali svoje mjesto naći u daljnjim promišljanjima o semantičkim definicijama značenja.

S druge strane, nedostaci njezinih analiza možda su najvidljiviji upravo u analizama leksema koji izražavaju osjećaje. Dok svatko prekrivši lijevu stranu može na desnoj, koja predstavlja definiciju leksema, sa sigurnošću odrediti kako je riječ o »dječaku« ili »majci«, kod leksema koji označavaju osjećaje to je nemoguće. Naime, ne može se odrediti u kojim su semantičkim odnosima (postoji li među njima odnos hiponimije ili hiperonimije) leksemi »happy«, »joyful«, »glad«. Wierzbicka nakon prikaza definicija nedovoljno argumentirano objašnjava razliku u intenzitetu između leksema »happy« i »joyful« na kojoj inzistira, a da pritom leksem »glad« uopće ne uključuje u svoja objašnjenja. Ona, naime nigdje ne napominje kroz koje elemente definicije možemo uočiti odnos intenziteta, a to bi ipak iz definicije trebalo biti jasno uočljivo. Nadalje, ona u *Semantic primitives* i u *Lingua mentalis* pristupa analizi leksema koji označavaju osjećaje izolirano, bez uključivanja jezičnoga, društvenoga ili kulturnoga konteksta, što je i uzrok nepreciznosti njezinih definicija. No, da bi se leksemi

koji označavaju osjećaje mogli preciznije definirati, njima je potreban, za točnije stavljanje u odnose prema drugim leksemima istoga područja vokabulara, kontekst (jezični, društveni ili kulturni) unutar kojega se ostvaruju. Naime, upravo iz konteksta možemo uočiti odnose među pojedinim leksemima, a ovako izolirani i svaki analiziran za sebe, ostaju nedorečeni i u svojoj semantičkoj definiciji nejasni.

U knjizi *Semantics, Culture and Cognition* (1992) Wierzbicka mijenja pristup semantičkoj analizi leksema koji označavaju osjećaje, odnosno postavlja problem njihove semantičke reprezentacije nešto drugačije i usudili bismo se reći potpunije jer u analizu uključuje kulturni kontekst. Njezino je temeljno pitanje jesu li osjećaji univerzalije ili kulturno-specifični koncepti. Na primjeru dvaju jezika, engleskoga i poljskoga, Wierzbicka usporedo analizira lekseme i jednoga i drugoga jezika, koji bi konceptulano trebali biti slični, odnosno identični te ih objašnjava s obzirom na kontekst kulture u kojoj se upotrebljavaju.

4. Mel'čukov pristup semantičkim primitivima

Premda su istraživanja Anne Wierzbicke na području semantičkih primitiva najimpresivnija, trebalo bi se u kratkim crtama osvrnuti i na Mel'čukov pristup toj teoriji, i to posebice na one elemente njegova pristupa koji se razlikuju od Wierzbickinih.

Već je i njegova koncepcija pristupa problemu semantičke razdiobe na manje jedinice drugačija od Wierzbickine. Mel'čuk problem semantičke razdiobe kao takve smatra mnogo važnijim nego ustanovljavanje semantičkih primitiva samih za sebe. Upravo je usustavljavanje popisa semantičkih primitiva bilo temelj Wierzbickinih istraživanja. Njezin je osnovni cilj bio izolirano uspostaviti popis semantičkih primitiva, a zatim ih praktično primijeniti u semantičkoj razdiobi, dok se Mel'čuk zauzima za obratan pristup. Mel'čuk prvo polazi od leksičke jedinice kao takve koju onda dijeli na manje semantičke jedinice koje ne moraju nužno biti i semantički primitivi.³⁹

Naime, Mel'čuk teoretske postavke o semantičkim primitivima smješta u okvire svojega sintaktičko-semantičkoga modela značenje–tekst (Meaning–text model, MTM). Taj njegov model, kako smo već spomenuli, svoj krajnji cilj nalazi u okvirima objasnidbeno-kombinatornoga rječnika.

4. 1. Kako bismo bolje mogli shvatiti o čemu je riječ, objasniti ćemo temeljne postavke modela značenje–tekst (MZT)⁴⁰. Temeljna je ideja MZT-a da se svaki govorni komunikacijski čin sastoji od triju elemenata⁴¹:

- 1) sadržaja koji se prenosi lingvističkim signalima: značenje
- 2) akustičkoga ili grafičkoga signala koji prenosi sadržaj: tekst

39 Mel'čuk (1989: 83–85)

40 Ovu kraticu nalazimo u Bratanić (1992)

41 Mel'čuk (1989: 67–68)

- 3) mnogostruke korespondencije između značenja i teksta: (prirodni) jezik. Te su mnogostruke korespondencije beskonačne.

Prirodni se jezik ostvaruje u beskonačnu broju korespondencija svih mogućih značenja i svih mogućih tekstova. Jedno značenje može biti izraženo s pomoću velikoga broja tekstova (sinonimija) i jedan tekst može izražavati više značenja (dvosmislenost).

MZT okrenut je upravo prema proučavanju sinonimije, odnosno proučavanje se sinonimijskih veza kroz različite izričaje smatra temeljnim aspektom ove teorije.

Za MZT važne su četiri razine reprezentacije: semantička, sintaktička, morfološka i fonološka. Za nas, u okviru prikaza semantičkih primitiva, važna je ova prva, dakle semantička reprezentacija. Semantička reprezentacija predstavlja zapravo formalnu reprezentaciju značenja. Sa stajališta MZT-a to znači potrebu za razvojem formalnoga jezika za opis značenja, odnosno semantičke transkripcije ili metajezika.⁴² Semantička se reprezentacija može izraziti čitavim nizom sinonimijskih rečenica koje Mel'čuk naziva i sinonimijskim parafrazama. Unutar sinonimijskoga parafraziranja leksičke se jedinice dijele na manje jedinice dok se ne dode do jedinica koje se više ne mogu definirati, odnosno do semantičkih primitiva.⁴³

4. 2. Semantički se primitivi dakle ostvaruju u okviru MZT-a, odnosno sinonimijskoga parafraziranja gdje se značenje određene leksičke jedinice može opisati s pomoću jednostavnijih leksičkih jedinica. Mel'čuk, međutim naglašava kako treba biti oprezan pri semantičkoj razdiobi na manje jedinice, odnosno kako je važno da se ne ode predaleko. Naime, cilj semantičke definicije nije da bude sastavljena od semantičkih primitiva, već da bude jasna, razumljiva, sažeta te da omogućava uočavanje i uspostavljanje veza između leksičkih jedinica. Semantički primitivi nisu nužni pri semantičkim opisima značenja, ali su korisni jer omogućavaju preciznost, jednostavnost i sažetost (leksikografskih) definicija.

4. 3. Mel'čuk ne stvara zatvoreni popis semantičkih primitiva niti se bavi njihovim određenjem ili definicijom. U njegovim promišljanjima semantički primitivi nisu polazišna točka za daljnje rasprave. Oni su samo instrument s pomoću kojega njegove semantičke i leksikografske teoretske postavke mogu biti efikasnije. Njegov se pristup temelji na mogućnosti primjene semantičkih primitiva u semantičkim definicijama. On ih ne prihvaća kao entitete koji sami po sebi moraju nužno biti dijelom semantičkih definicija, ali prihvaća mogućnost

42 Mel'čuk (1989: 69) (...) the MTT deals with FORMAL REPRESENTATIONS of meanings, called Sem(antic) R(epresentations), rather than with real meanings. Developing a formal language for the description of meaning — a SEMANTIC TRANSCRIPTION, or METALANGUAGE — is from the standpoint of the MTT, one of the primary tasks of linguistic research.

43 Vidi Mel'čuk (1989: 83–84)

da to budu, smatrajući ih i korisnim i nužnim pri opisima značenja, što pak svoju praktičnu primjenu nalazi u objasnidbeno-kombinatornom rječniku.

5. Zaključak

Ovaj prikaz dotakao je samo neke aspekte teoretskih postavki o semantičkim primitivima. Cilj mu je i bio pokušati dati sliku o tome što su to uopće semantički primitivi i koje je njihovo mjesto u okvirima komponencijalne analize i općenito opisima značenja.

Pitanje se postavlja kako, nakon ovdje navedenih spoznaja o semantičkim primitivima, pristupiti ovom modelu semantičkoga opisa, odnosno kako ove spoznaje primijeniti u daljnjim semantičkim istraživanjima i analizama.

Smatramo da svatko tko se danas upušta u semantičke analize nekoga dijela vokabulara mora biti upoznat s ovim i isto tako biti svjestan i njegovih prednosti, ali i nedostataka.

Prikazom Wierzbickina i Mel'čukova pristupa problemu semantičkih primitiva pokušali smo upozoriti na prednosti, ali i na nedostatke te smo također željeli upozoriti i na različitost njihova pristupa. Ovo dvoje lingvista, naime, pristupa tom problemu potpuno različito. Dok Wierzbicka pokušava odrediti što su to uopće semantički primitivi, kao i pronaći idealni zatvoreni popis najmanjih semantičkih jedinica, Mel'čuku to uopće nije cilj. On prihvaća semantičke primitive kao postojeće entitete kojima semantika raspolaže pri leksikološkim analizama i definicijama značenja. Mel'čuk se ne zanima za uspostavu njihova zatvorena popisa, niti ih želi definirati, ali ih pokušava primijeniti unutar svojega sintaktičko-semantičkoga modela analize vokabulara.

Premda smo već prikazujući ova dva pristupa semantičkim primitivima upozoravali na njihove prednosti i nedostatke, možda bi na kraju trebalo naglasiti prednosti zbog kojih taj model smatramo neizostavnim u promišljanjima o suvremenim metodama semantičkih analiza.

Temelj Wierzbickinih teoretskih postavki o semantičkim primitivima koji joj, prema našem mišljenju, osigurava značajno mjesto u okvirima suvremenih semantičkih, odnosno leksikoloških strujanja vezanih uz analizu i određenje značenja, jest s jedne strane zasnovanost na logičkim i iskustvenim konceptima kao i na ustaljenim mentalnim sklopovima koje čovjek posjeduje o određenoj leksičkoj jedinici. S druge pak strane u njoj se zamjećuje težnja za jednostavnošću, jasnoćom i necirkularnošću semantičkoga određenja značenja.

Imajući na umu prednosti određenja značenja s pomoću semantičkih primitiva, trebali bismo upravo te prednosti uzimati u daljnjim pokušajima točnijega i jasnijega određenja značenja kao temeljnu i polazišnu točku u metodološkom razrješenju dvojbi oko nedostatnosti semantičkih mogućnosti pri leksikološkim analizama.

Literatura

- 1) Bratanić 1991 = M. Bratanić, *Rječnik i kultura*, Biblioteka SOL, Zagreb 1991

- 2) Bratanić 1992 = M. Bratanić, *Prema novoj leksikografiji — Teorija modela značenje–tekst i objasnidbeno–kombinatorni rječnik*, *Suvremena lingvistika* 34, 1992, (355–363)
- 3) Leech 1990 = G. Leech, *Semantics*, Penguin Books, 1990
- 4) Lyons 1977 = J. Lyons, *Semantics (I)*, Cambridge University Press, Cambridge 1977
- 5) Goddard (1994) = C. Goddard, »Semantic Theory & Semantic Universals« in:
C. Goddard–A. Wierzbicka (ur.), *Semantic and Lexical Universals*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1994
- 6) Mel'čuk 1989 = I. Mel'čuk, *Semantic Primitives from the Viewpoint of the Meaning–Text Linguistic Theory*, *Quaderni di semantica* X/1, 1989, (65–102)
- 7) Wierzbicka 1972 = A. Wierzbicka, *Semantic Primitives*, Athenäum Verlag, Frankfurt 1972
- 8) Wierzbicka 1980 = A. Wierzbicka, *Lingua mentalis*, Academic Press, Sydney, New York, London, Toronto, San Francisco, 1980
- 9) Wierzbicka 1989 = A. Wierzbicka, *Semantic Primitives and Lexical Universals*, *Quaderni di semantica* X/1, 1989, (103–121)
- 10) Wierzbicka 1992 = A. Wierzbicka, *Semantics, Culture and Cognition*, 1992
- 11) Žic-Fuchs 1991 = M. Žic-Fuchs, *Znanje o jeziku i znanje o svijetu*, Biblioteka SOL, Zagreb 1991

Semantic primitives

This paper presents some theoretical aspects of semantic primitives through Wierzbicka's and Mel'čuk's work. The author discusses the existence of semantic primitives in the tradition of componential analysis, trying also to emphasize some problems and positive aspects concerning the model of semantic primitives.